

MARTIN ŠRAJER / 13. 2. 2018

Bílá tma v československém tisku

„Dne 2. dubna t.r. vrátil se režisér Fr. Čáp se svým pracovním štábem ze Slovenska, kde byly snímány první exteriérové záběry pro jeho nový film *Bílá tma*, psychologické drama z obklíčeného partyzánského lazaretu z doby osvobozovacích bojů. Poněvadž se však děj filmu odehrává z velké části v zasněžené přírodě a panující místní mimořádné povětrnostní poměry znemožnily další filmování, bylo natáčení přerušeno a odloženo na počátek letošní zimy.“^[1]

Takto vypadala jedna z prvních zmínek o čtvrtém poválečném filmu Františka Čápa v československém tisku z dubna 1947. *Bílá tma* byla současně posledním filmem, který Čáp dokončil v Československu před tím, než byl definitivně odvolán z pozice režiséra a uměleckého šéfa I. výrobní skupiny (Čáp souběžně s *Bílou tmou* natáčel psychologické drama *Křižovatka*, které ovšem již nedokončil).^[2] K jeho odstranění výraznou měrou přispělo odmítavé přijetí *Bílé tmy* na I. filmovém festivalu pracujících ve Zlíně, kde měl film 27. července 1948 premiéru.

Válečné drama zpracovávající jeden z incidentů Slovenského národního povstání (u příležitosti jehož čtvrtého výročí byla *Bílá tma* natočena) vycházelo ze skutečných událostí, jak byly zaznamenány v archivu hlavního štábu partyzánského hnutí v Kyjově parašutistou Jiřím Nezvaem (na základě vzpomínek zachráněných členů nouzového partyzánského lazaretu). Do podoby filmového námětu je zpracovala šéfredaktorka časopisu *Partyzán* Růžena Fischerová. Svůj text zaslala do soutěže o původní filmový námět, pořádaný Státní filmovou dramaturgií. Společně se slovenskou spisovatelkou Elenou Holéczy získala druhou cenu.

Natáčení *Bílé noci* probíhalo v prozatímních bratislavských ateliérech, které se podle jedné z dobových reportáží proměnily v tatranskou krajinu, přičemž dekorace

představovaly zasněženou planinu v klínu tatranských hor. „Sem tam se plazí po zemi holý keřík mezi řídkými smrky, vzadu vybíhá ostře do výše perspektivní obraz Tater“, pokračuje popis scény. Čtenáři si dále mohli přecíst, že pohled do ateliéru působil neuvěřitelně sugestivně a všechno vypadalo jako pravé, byť teploměr ukazoval dvacet stupňů a umělý sníh byl cítit naftalínem.[3]

Natáčení vrcholilo na konci května 1948 realizací scény odehrávající se ve sněhové bouři, kterou čtenářům přiblížil redaktor časopisu *Kino*: „Nad barrandovskými filmovými ateliéry září vesele jarní slunce, zatímco v jednom z největších studií zuří sněhová bouře, do které bys psa nevyhnal.“[4] Ve stejném textu se můžeme dočíst, že představitel jednoho z partyzánů, ruský herec a držitel Stalinovy ceny Boris Andrejev, kterému byla v rámci přesměrovávání pozornosti diváků ze Západu na Východ věnována mimořádná pozornost, vypadá jako „mohutný, rozsochatý obr s velkýma dětskými očima a malými ústy.“[5]

Podobná monumentalizace všeho sovětského, dle volených slov zároveň ohromujícího i vlídného, se objevovala také v jiných zmínkách o *Bílé tmě* a pro dobové referování o Sovětském svazu a jeho přátelství s Československem byla příznačná. Právě nedostatečná poplatnost probouzejícímu se budovatelskému étosu se filmu, potažmo tuzemské filmové kariéře Františka Čápa, měla stát osudnou.

Jedna z prvních recenzí, napsaná pod pseudonymem Jan Žalman Antonínem Novákem pro *Filmová okénka*, však prozatím ještě řešila více kvality samotného filmu než jím prezentované ideologie. Žalmanův rezervovaný postoj dobře vystihují tyto dvě věty: „Čáp věnoval odbojovému námětu z prostředí slovenského národního povstání úsilí sice poctivé, ale nikoli soustředěné a uvědomělé. *Bílá tma* chce být realistická, ale nejméně jednou uniká do poloh, v nichž si libují baladikové (modlitba chalupnice).“

Druhá část krátkého textu pak pojmenovává konkrétní nedostatky: „Krom toho chce být *Bílá tma* dramatem psychologickým a je třeba zdůraznit, že i takové drama může být průmětem národního charakteru a hrdinství. Tu se však jak autor, tak režisér zřejmě obávali, že nevystačí dechem a vypomohli si pobočnými pasážemi, jejichž účelem bylo zvychřit dějovou složku. A výsledek? Pobočné pasáže (honičky, šplhání na skálu, poprava na pile) zpřetrhaly psychologickou osnovu, odvedly pozornost a přehlušily hlavní motiv.“[6]

Pochvalněji o *Bílé tmě* psal Miroslav Drtílek v *Kině*. Síla příběhu spočívá podle něj v jeho jednoduchosti, psychologické přesvědčivosti, životní pravdě a prostotě. Recenzent dále oceňuje dějovou dynamiku, syrovou bezprostřednost a vysoce umělecký filmový realismus, *Bílou tmu* celkově hodnotí jako dílo oproštěné od slovních i situačních frází a citové falše. Nejvíce ovšem Drtílek v předzvěsti ideologického čtení, které bude ve filmových reflexích během následujících let převažovat, chválí ideu vítězícího kolektivu.

Závěrem své recenze Drtílek označuje *Bílou tmu* za jeden z mála opravdu hodnotných a opravdu československých filmů, k jehož zdaru podle něj přispěla spolupráce českých a slovenských pracovníků.^[7] Motiv spolupráce mezi Čechy a Slováky, potažmo mezi dalšími slovanskými národy, výrazně akcentovaly také jiné texty. Oznámení o distribuční premiéře filmu, která se odehrála 27. srpna paralelně v pražské Lucerně a 29 dalších českých městech, tak například doprovázelo podotknutí, že *Bílá tma* představuje praktický důkaz „krásné tvořivé spolupráce českých a slovenských filmových pracovníků.“^[8]

Vraťme se nicméně k problematickému uvedení na zlínském festivalu pracujících. Zatímco diváci film přijali velice kladně, dělnická porota tvořená kulturními referenty a dělníky z různých závodů považovala za svou povinnost hodnotit přednostně jejich podřízenost normám socialistického realismu, jak je formuloval marxistický ideolog Andrej Ždanov. V odmítavé reakci na *Bílou tmu* zaslala porota otevřený list filmovým pracovníkům, který byl 20. srpna 1948 zveřejněn v *Kulturní politice*.

Porotcům vadilo, že jde o další film věnující se okupační tematice (dříve to byl například film *Hrdinové mlčí* nebo Čápovi *Muži bez křídel*), a ne například dvouletce. Dále kritizovali „nejednotnost stylu, porušení realismu scénami zbytečně naturalistickými (drastická scéna operace, při níž je mladík nucen do krutého mlčení, zatímco partyzán halasně prozpěvuje, scéna v hostinci, zbytečné detaily scény s pilou, atd.).“ Čáp údajně nahrazoval „vnějšími prostředky vnitřní herecký tvůrčí projev k vyjádření citových vztahů a dojmů.“^[9] Další výhrady se týkaly patosu některých dialogů a pasivity některých postav.^[10]

Otevřený list filmovým pracovníkům se nevyjadřoval kriticky pouze k *Bílé tmě* a jejímu vyznění, ale k celkovému stavu domácí filmové výroby, údajně nedostatečně

zohledňující dělníky a jejich nepolevující budovatelské úsilí. Z následujících ohlasů v tisku je patrná snaha vzít v potaz hlas lidu, ale současně kauzu „utišit“ tím, že bude za jejího hlavního viníka označen František Čáp. Přenesení hlavního dílu zodpovědnosti na jednotlivce mělo rozptýlit pochybnosti o stávající úrovni a směřování československého filmu jako celku.

Josef Kořán v *Kulturní politice* například vyjádřil domněnku, zda by námět nebylo vhodnější přidělit jinému režisérovi než Čápo. [11] Podobně uvažoval Jiří Brdečka, působící tehdy jako redaktor *Lidových novin*: „Neboť hlavní příčina jeho nezdaru tkví v okolnosti, že náměty z vojenského ovzduší, ovzduší krve, špíny, potu a utrpení jsou mu na hony vzdáleny.“ [12] Podle recenze v týdeníku *My* si Čáp filmem sice „napravil pověst pokaženou *Muzikantem*“, přesto, pokračuje text, „leckteré z nedostatků filmu padají na jeho hlavu.“ [13]

Jak film vnímali běžní diváci, měl upřesnit výzkum Československého filmového ústavu, provedený ve spolupráci s amatérskými spolupracovníky na různých místech republiky. Jeho výsledky publikovalo *Filmové zpravodajství*: „Zjistilo se, že divák v celku dovedl zachytit, podržet v paměti a vyjádřit hlavní myšlenku filmu. Pokud jde o zapamatování jednotlivých scén, ukazuje se, že nejpronikavěji působí scény obracející se důrazněji k emocionální stránce divákovy zážitku.“ [14] Z textu je zřejmé, že převažovaly pozitivní či neutrální, nikoliv vysloveně negativní reakce, a názory patřičnou doktrínou naočkované zlínské poroty tudíž neodpovídaly mínění široké veřejnosti.

Pro stranické orgány bylo nicméně klíčové vyhovět pracujícím a z Otevřeného dopisu vyvodit patřičné důsledky. Ministr informací Václav Kopecký se záležitost rozhodl svěřit do kompetence odborů. Koncem září 1948 se proto v Bratislavě konala schůze předsednictva Svazu zaměstnanců umělecké a kulturní služby. Na její podnět byla vytvořena disciplinární komise, která měla přijít s opatřením, jež předejde opakování podobné situace. Čáp byl obviněn z urážky dělnické poroty, odvolán z funkce uměleckého šéfa filmové výroby filmu a zbaven možnosti nadále se věnovat filmové režii. [15]

Po vynucené odmlce se František Čáp v roce 1949 odebral do exilu. Útočiště našel nejprve v Západním Německu, posléze v Jugoslávii, kde pokračoval v režírování a kde v roce 1972 také zemřel. František Čáp po svém odchodu do zahraničí nezmizel pouze

ze struktur domácího filmového průmyslu, ale také ze stránek oborových periodik. Četnost zmínek jeho jména v československém tisku píšícím o filmech se na počátku padesátých let přiblížila nule.

Poznámky:

[1] Bílá tma. *Informační zprávy* 2, 1947, č. 7 (15. 4.), s. 21.

[2] Již po válce Čápy tvůrčí aktivity přerušilo jeho obvinění z kolaborace. Všechna obvinění však před očistnou komisí dokázal vyvrátit a prozatím se mohl vrátit k umělecké tvorbě.

[3] O.M., Sněhová bouře v barrandovských ateliérech. *Filmové noviny* 2, 1948, č. 20 (14. 5.), s. 3.

[4] IVA, Bouře na pokračování. *Kino* 3, 1948, č. 22 (28. 5.), s. 427.

[5] Tamtéž

[6] Novák, Antonín, Bílá tma. *Filmová okénka* 1, 1948, č. 7, s. 2.

[7] Drtílek, Miroslav, Biela tma symfonie slovanského bratrství na život a na smrt. *Kino* 3, 1948, č. 27 (16. 7.), s. 516.

[8] fz, Ještě v srpnu premiéra Bílé tmy. *Filmové zpravodajství* 4, 1948, č. 1952 (11. 8.), s. 1.

[9] Ulč a kol., Otevřený list filmovým pracovníkům. *Kulturní politika* 3, 1948, č. 48 (20. 8.), s. 4.

[10] Záběry z filmového festivalu ve Zlíně. *Filmové zpravodajství* 4, 1948, č. 144 (30. 7.), s. 1.

[11] Kořán, Josef, Čáp hledá novou cestu. *Kulturní politika* 3, 1948, č. 50 (3. 9.), s. 7.

[12] Brdečka, Jiří, Nové filmy. Bílá tma. *Lidové noviny* 56, 1948, č. 201 (28. 8.), s. 2.

[13] Bílá tma ze slovenského povstání. *My*, 1948, č. 32 (3. 9.), s. 5.

[14] fz, O vlivu filmu Bílá nemoc na diváky. *Filmové zpravodajství* 5, 1949, č. 14 (20. 1.), s. 2.

[15] Podrobněji ke kauze viz Knapík, Jiří, Dělnický soud nad Františkem Čápem. *Illuminace* 14, 2002, č. 3, s. 63-81.